

Potencjał rekreacyjny – istota, treść i zakres pojęcia

Recreational potential – essence, content and scope of the term

Maciej Pietrzak

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. J. A. Komeńskiego, Instytut Turystyki
ul. Mickiewicza 5, 64-100 Leszno, Polska
e-mail: mpietrzak@me.com

Abstract. The paper analyzes the content, scope and manner of use of the existing concept of „recreational potential”. Also shown in the literature functioning methods for assessing its size, with particular emphasis of works of Przewoźniak (1991), Kistowski (1996) and Pietrzak (1998) and on the method of Marks et al. (1989). In reference to an earlier study (Pietrzak 2010) recognizes the potential of a major determinant of recreation and leisure landscape delimitation basis. It was found that further work on the methodology for determining recreation potential should strive towards:

- more precise quantification,
- to use in evaluation the natural (landscape) spatial units,
- more versatility, and supra-regional and supra-local applicable criteria.

Słowa kluczowe: krajobraz, rekreacja, potencjał

Key words: landscape, recreation, potential

Przy omawianiu użyteczności krajobrazu (Pietrzak 1998) pojawiają się w literaturze najczęściej takie określenia, jak: zasoby, użytki, potencjał, a ostatnio usługi (ekosystemowe, krajobrazowe). Dla rozważań prowadzonych na styku ekologii krajobrazu i nauk o turystyce kluczowe znaczenie ma pojęcie „potencjału rekreacyjnego” (Haase 1978, Marks et al. 1989). Jak wykazano bowiem we wcześniejszym opracowaniu autora (Pietrzak 2010) większość ekspertów uznaje istnienie wysokiego potencjału rekreacyjnego za podstawowy wyznacznik tzw. krajobrazu rekreacyjnego, czyli tej części krajobrazu, która jest wykorzystywana dla celów rekreacji oraz formuje się i funkcjonuje pod jej wpływem. Warto zauważyć, iż krajobraz rekreacyjny jest zatem w takim sensie formą krajobrazu antropogenicznego, a w istocie swej – specyficznym Terytorialnym Systemem Rekreacyjnym (Prieobrażenskij, Wiedienin 1971), obejmującym w związku z tym nie tylko walory przyrodnicze i antropogeniczne, infrastrukturę techniczną, zatrudnionych w obsłudze w ruchu turystycznego i organ nim zarządzający, ale także uczestników wypoczynku (rekreantów). Stąd też celem niniejszego opracowania jest podjęcie próby sprecyzowania istoty, treści i zakresu oraz zrekonstruowania historii tego, jak wspomniano – kluczowego w takiej sytuacji dla miejsca badań nad turystyką i rekreacją w obrębie ekologii krajobrazu – terminu.

W ujęciu encyklopedycznym, wywodzący się z języka łacińskiego termin (*potentia* – moc, siła; *potentialis* – możliwy) definiuje się najczęściej jako czyjeś możliwości w jakiej dziedzinie, sprawność czy wydajność czegoś, czy też określony zasób pewnych możliwości, w fizyce zaś potencjał stanowi wielkość określającą stan pola w danym punkcie. Na gruncie ekologii krajobrazu za twórców koncepcji potencjału uważa się powszechnie (Pietrzak 1998) Neefa (1966) i Haasego (1976, 1978), choć termin ten już wcześniej używany był przez Bobka i Schmithüsena (1949) w znaczeniu przestrzennego uporządkowania stworzonych przez przyrodę możliwości rozwojowych społeczności ludzkich. Neef (1966) definiował potencjał jako sposobność przestrzeni

przyrodniczej do zaspokajania potrzeb społecznych lub też zdolność obszaru do dostarczania człowiekowi niezbędnych mu surowców i energii, natomiast Haase (1978) dodatkowo podkreślał, iż potencjał krajobrazu wynika z cech jego struktury i dynamiki. W celu sprecyzowania tego dość ogólnego i nie poddającego się łatwo praktycznej aplikacji i kwantyfikacji terminu wprowadzono pojęcie potencjałów częściowych (Haase 1976, 1978, Jäger, Hrabowski 1976, Mannsfeld 1978, 1979), różniąc potencjały:

- produktywności biotycznej,
- samooczyszczania,
- zaopatrzenia w wodę,
- surowcowy,
- zdolności do zabudowy,
- rekreacyjny,
- biotycznej zdolności regeneracyjnej,
- atmosferyczny (Richling 1992).

Przewoźniak (1991) chcąc podkreślić w dużej części „niematerialny” charakter eksploatowanych przez człowieka zasobów i użytków przyrodniczych, wyróżnił potencjały:

- samoregulacyjno-odpornościowy, wyrażający zdolność krajobrazu do przeciwdziałania i neutralizacji zmian jego struktury i funkcjonowania jako efektu oddziaływania bodźców przyrodniczych i antropogenicznych;
- zasobowo-użytkowy, rozumiany jako zdolność do zaspokajania potrzeb energetyczno-materialnych człowieka w aspekcie produktywności biotycznej, wodnym, surowcowym, atmosferycznym, transurbacyjnym i rekreacyjno-balneologicznym;
- percepcyjno-behawioralny, wyrażający się w oddziaływaniu krajobrazu na zmysły człowieka i wpływający na jego zachowania oraz podejmowane aktywności.

Zdaniem Pietrzaka (1998) zawarte w literaturze próby konkretyzacji koncepcji (m.in. Jäger, Hrabowski 1976, Mannsfeld 1979, 1983, Otáhel, Polacik 1987, Lehotsky 1991) prowadzone były głównie drogą subiektywnego rangowania istotnych dla danego potencjału częściowego cech diagnostycznych, prowadzonego najczęściej metodą bonitacji punktowej w odniesieniu do naturalnych bądź sztucznych pól podstawowych, co powoduje, iż uzyskane w efekcie określenie wielkości potencjału ma w związku z tym bardziej charakter jego względnej oceny niż określenia rzeczywistej, obiektywnej wartości. Obniża to niewątpliwie wartość teoretyczną tego typu opracowań, nie podkreślając jednak sensowności ich stosowania w praktyce planistycznej. Najbardziej kompleksowe propozycje metodyczne oceny potencjałów cząstkowych zawarte są w obszernym opracowaniu Marksa et al. (1989) oraz w artykule Kistowskiego (1996), a próbę ich aplikacji dla powierzchni modelowej Biskupice w środkowej Wielkopolsce zawiera praca Pietrzaka (1998).

Warto przypomnieć, iż pojawiły się także sugestie (Marks et al. 1989), aby zrezygnować z pojęcia „potencjału” na rzecz terminu „funkcje krajobrazu” lub stosować oba terminy komplementarnie (Bastian 1991). Pojęcie „funkcji” wiązałoby się wówczas bardziej z „ekologiczną” wydajnością (sprawnością) krajobrazu, podczas gdy „potencjał” odzwierciedlałby warunki (gospodarczego) wykorzystania krajobrazu (Pietrzak 1998).

Do najważniejszych funkcji i potencjałów krajobrazu Marks et al. (1989) zaliczyli:

1. funkcję „gleba/rzeźba”:
 - funkcję przeciwdziałania erozji,
 - funkcję filtra, buforu i transformacyjną,
2. funkcję „woda”:
 - funkcję ochrony wód gruntowych,
 - funkcję odtwarzania wód gruntowych,
 - funkcję regulacji odpływu,
3. funkcję „klimat/powietrze”:
 - funkcję ochrony przed imisjami,
 - funkcję melioracyjną i bioklimatyczną,
4. funkcję biotyczną:
 - funkcję ekotopotwórczą i ochrony przyrody,
5. funkcję rekreacyjną,
6. potencjał zaopatrzenia w wodę,

7. potencjał wydajności biotycznej,

8. potencjał krajoznawczy.

Dodatkowo cytowani autorzy wyróżniają także funkcję wyrównawczą, zastępczą, rozwojową i ochronną krajobrazu. Podstawowym źródłem danych służących ocenie wymienionych funkcji i potencjałów powinna być ich zdaniem – wykonywana na podstawie specjalnej instrukcji (Leser, Klink 1988) – mapa geoeologiczna w skali 1:25 000. Warto zauważyć, iż już Bastian (1991) wśród najważniejszych funkcji krajobrazu wymieniał:

- funkcje produkcyjne (ekonomiczne) – tu m.in. produkcja biomasy, pozyskiwanie wody i surowców nieodnawialnych (minerałów, kopalin);
- funkcje regulacyjne (ekologiczne) – m.in. funkcje pedologiczne (np. ochrona gleb przed erozją), hydrologiczne (np. odnowa wód gruntowych, wyrównywanie odpływu), meteorologiczne (np. wyrównywanie temperatur i podwyższanie wilgotności powietrza), funkcje dla przestrzeni życiowej (społeczne) – m.in. funkcje psychologiczne (estetyczne, etyczne) czy informacyjne (dla nauki i kształcenia), co uznać można za swego rodzaju antycypację koncepcji tzw. usług ekosystemowych (Constanza et al. 1997).

Tak więc na gruncie badań nad turystyką i rekreacją zastosowanie znajdują następujące z przedstawionych wyżej pojęć:

- potencjał rekreacyjny,
- potencjał rekreacyjno-balneologiczny,
- potencjał krajoznawczy,
- potencjał percepcyjno-behawioralny.

Potencjał rekreacyjny określa się jako zdolność krajobrazu do tworzenia warunków zapewniających człowiekowi odpoczynek i regenerację sił w aspekcie fizycznym i psychicznym, a pojęcie to często (nie całkiem chyba słusznie) stosuje zamiennie z pojęciem „funkcji rekreacyjnej”. Wprowadzone przez Przewoźniaka (1991) pojęcie „potencjału rekreacyjno-balneologicznego”, definiowane jest jako zdolność do zaspokajania potrzeb człowieka w zakresie wypoczynku, regeneracji psycho-fizycznej i zdrowia. Potencjał krajoznawczy natomiast wyraża się w zdolności krajobrazu do tworzenia i udostępniania cennych – z punktu widzenia krajo- i przyrodoznawczego – obiektów i obszarów.

Autor (Pietrzak 1998) dokonując ogólnego opisu wspomnianych potencjałów w obrębie powierzchni modelowej Biskupce za cechujące się wysokim potencjałem rekreacyjno-balneologicznym uznał w nawiązaniu do cytowanych opracowań Marksa et al. (1989) i Kistowskiego (1996) obszary o dużych deniwelacjach i spadkach, ze znaczną długością linearnych elementów strukturalnych krajobrazu (np. skraj lasu, miedze, linie brzegowe, ciek), użytkowane w sposób możliwie „naturalny”. Za wyznaczniki wysokiego potencjału krajoznawczego uznano natomiast wartość ochrony ekotopy, wieloprzestrzenne typowe struktury geomorfologiczne, cenne skupiska roślinności, wydmy, jaskinie, torfowiska, skałki itp.

Jak wcześniej wykazał autor (Pietrzak 1998), nie tylko różne typy krajobrazu oddziałują w zróżnicowany sposób na człowieka, motywując go do podejmowania (lub przynajmniej deklarowania) określonych zachowań i decyzji, ale i postrzeganie tych samych krajobrazów może być dość odmienne przez różne populacje. I tak np. w warunkach krajobrazu młodoglacjalnego środkowej Wielkopolski za obszary o najwyższym potencjale percepcyjno-behawioralnym uznano (Pietrzak 1998) przede wszystkim rynny jeziorne i doliny rzeczne z mozaikowatym, leśno-polno-łąkowym typem użytkowania i o urozmaiconej rzeźbie terenu, cechującej się znacznymi spadkami i deniwelacjami. Bodźcowość tego typu krajobrazu wynika bowiem głównie z jego mozaikowatości, będącej efektem dużej z reguły kontrastowości form rzeźby i typów użytkowania terenu, prowadzących m.in. do:

- zróżnicowanego oddziaływania biotopoklimatycznego i dużej zmienności stanów pogody,
- często utrudnionej (lub „skanalizowanej”) penetracji terenu,
- nakładania się i współistnienia elementów i oddziaływań przyrodniczych (seminaturalnych) i antropogenicznych (zwłaszcza w zakresie bodźców wzrokowych, dźwięków i zapachów),
- znacznej zmienności perspektyw, planów i wnętrza krajoznawczych (Pietrzak 1998).

Na koniec warto przedstawić popularną w literaturze niemieckiej, opartą na zasadzie bonitacji punktowej, metodę oceny naturalnego potencjału rekreacyjnego (funkcji rekreacyjnej) autorstwa Marksa et al. (1989), w której doskonale ogniskują się sformułowane wcześniej zastrzeżenia co do „obliczania” wielkości potencjałów krajoznawczych.

We wspomnianej metodzie bierze się pod uwagę:

- tzw. efekt skraju roślinności i wód (tab. 1),
- rzeźbę terenu (tab. 2),
- użytkowanie powierzchni (tab. 3).

Tab. 1. Ocena „efektu skraju” (Marks et al. 1989)

Tab. 1. Evaluation of „edge effect” (Marks et al. 1989).

	Wykształcenie	Punkty	
Roślinność	bardzo ubogie < 50 m	1	
	skraj lasu	ubogie 50 - 150 m	2
	skraje zakrzewień	średnie 150 – 300 m	3
	skraje zadrzewień	wysokie 300 – 500 m	4
	żywoploty	bardzo wysokie > 500m	5
Wody	bardzo ubogie	1	
	brzegi zbiorników	ubogie	2
	biegi strumieni	średnie	3
		wysokie	4
bardzo wysokie		5	

Tab. 2. Ocena rzeźby terenu (Marks et al. 1989)

Tab. 2. Relief evaluation (Marks et al. 1989)

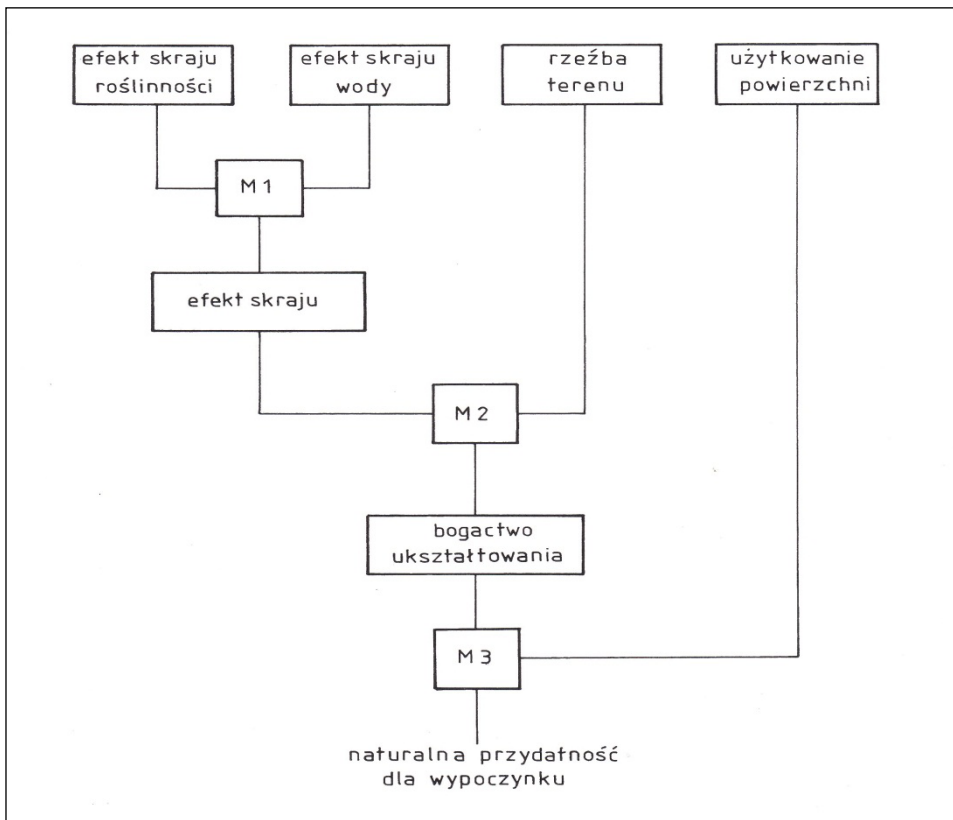
	Wykształcenie	Punkty
Nachylenie terenu (lub deniwelacje)	0–2° / 0–10 m	1
	2–4° / 10–20 m	2
	4–7° / 20–35 m	3
	7–15° / 35–80 m	4
	>15° / >80 m	5

Tab. 3. Ocena użytkowania powierzchni (Marks et al. 1989)

Tab. 3. Evaluation of land use (Marks et al. 1989)

Użytkowanie terenu	Punkty
obszary zabudowane	0
pola uprawne	1
tereny zielone, łąki, sady, winnice, zieleń urządzona, parki	2,5
odłogi (polne lub łąkowe)	3
las, las parkowy	4
las mieszany (lub wielopiętrowy las liściasty lub iglasty), zbliżony do naturalnych pozostałości starodrzewów	4,5
wody powierzchniowe	5
nieużytki (bagna, roślinność wydmowa i nadbrzeżna, plaże piaszczyste, wrzosowiska, suche murawy)	5

Autorzy proponują tu (w przeciwieństwie do innych potencjałów) zastosowanie w ocenie geometrycznych pól podstawowych – kwadratów o boku 250x250 metrów. Wyliczone oceny cząstkowe są następnie integrowane zgodnie z przyjętym sposobem postępowania (ryc. 1) w oparciu o specjalnie zestawione macierze (tab. 4).

Ryc. 1. Sposób postępowania przy ocenie naturalnego potencjału rekreacyjnego (Marks et al. 1989)

Fig. 1. The procedure for the assessment of natural recreational potential (Marks et al. 1989)

Tab. 4. Macierze dla integracji danych do określenia naturalnej przydatności dla wypoczynku; R_g – efekt skraju wody, R_v – efekt skraju roślinność, R – rzeźba terenu, RE – efekt skraju, G – bogactwo ukształtowania, F – użytkowanie powierzchni (Marks et al. 1989)

Tab. 4. Arrays for data integration to determine the natural recreational potential; R_g – edge effect water, R_v – edge effect vegetation, R – relief, RE – edge effect, G – form richness, F – land use (Marks et al. 1989)

Macierz I

R_g	5	4	3	2	1
R_v	5	5	5	5	5
5	5	5	5	5	5
4	5	5	4	4	4
3	5	4	4	3	3
2	5	4	3	3	2
1	5	4	3	2	1

Macierz II

R	5	4	3	2	1
RE	5	5	4.5	4	3.5
5	5	5	4.5	4	3.5
4	5	4	4	3.5	3
3	4.5	4	3	3	2.5
2	4	3.5	3	2	2
1	3.5	3	2.5	2	1

Macierz III

G F	5	4.5	4	3.5	3	2.5	2	1.5	1
5	5	5	5	5	4.5	4.5	4	4	4
4.5	5	4.5	4.5	4.5	4	4	4	4	3.5
4	5	4.5	4	4	4	4	3.5	3.5	3
3.5	4.5	4	4	3.5	3.5	3.5	3.5	3	3
3	4.5	4	4	3.5	3	3	3	2.5	2.5
2.5	4	4	3.5	3	3	2.5	2.5	2.5	2
2	3.5	3.5	3	3	2.5	2.5	2	2	1.5
1.5	3.5	3	3	2.5	2.5	2	2	1.5	1.5
1	3	3	2.5	2.5	2	2	1.5	1.5	1

Jak łatwo zauważyć, mimo nieco skomplikowanego algorytmu przedstawioną metodę trudno uznać za precyzyjną kwantyfikację nieprecyzyjnego w istocie pojęcia potencjału rekreacyjnego. Uwaga ta dotyczy także nowszych ujęć omawianego zagadnienia – np. Czhetri, Arrowsmiths (2008).

Stąd też dalsze prace nad metodyką określania potencjału rekreacyjnego zmierzać winny w kierunku:

- bardziej precyzyjnej kwantyfikacji,
- wykorzystania do oceny naturalnych jednostek przestrzennych,
- większej uniwersalności, ponadlokalności i ponadregionalności stosowanych kryteriów.

Literatura

- Bastian O. 1991. Biotische Komponenten in Landschaftsforschung und planung. Probleme ihrer Erfassung und Bewertung, Dresden, p. 240.
- Bobek H., Schmithüsen J. 1949. Die Landschaft im logischen System der Geographie, Erdkunde, Bd. 3, p. 112–120.
- Costanza R. et al. 1997. The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. Nature, 38, p. 253–260.
- Czhetri P., Arrowsmiths C. 2008. GIS- based Modelling of Recreational Potential of Natur-Based Tourist Destinations, Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment, Volume 10, Issue 2, p. 233–257.
- Haase G. 1976. Zur Bestimmung und Erkundung von Naturraumpotentialen. Geogr. Ges.DDR, Mittelungsbl, 13, p. 5–8.
- Haase G. 1978. Zur Ableitung und Kennzeichnung von Naturraumpotentialen. Peterm. Geogr. Mitt., 122, 2, p. 113–125.
- Jäger K.-D., Hrabowski K. 1976. Zur Strukturanalyse von Anforderungen der Gesellschaft an den Naturraum, dargestellt am Beispiel des Bebauungspotentials. Peterm. Geogr. Mitt., 120, p. 29–37.
- Kistowski M. 1996. Metoda oceny potencjału krajobrazu obszarów młodoglacjalnych. Przegl. Geogr., t. LXVIII, z. 3–4, p. 367–386.
- Lehotsky M. 1991. Funkcne struktury krajiny (Stiavnicke vrchy), VEDA, Bratislava, p. 150.
- Leser H., Klink H.-J. (eds.) 1988. Handbuch und Kartieranleitung Geoökologische Karte 1:25 000 (KA GÖK 25), Forschungen zur Deutsch. Landeskunde, Bd. 228, Trier, p. 349.
- Mannsfeld K. 1978. Zur Kennzeichnung von Gebietseinheiten nach ihren Potentialeigenschaften, Peterm. Geogr. Mitt., 122, p. 17–27.
- Mannsfeld K. 1979. Die Beurteilung von Naturraumpotentialen als Aufgabe der geographischen Landschaftsforschung, Peterm. Geogr. Mitt., 123, 1, p. 2–6.

- Marks R. et al. 1989. Anleitung zur Bewertung des Leistungsvermögens des Landschaftshaushaltes (BA LVL). Z. f. deutsche Landeskunde, Selbstverlag, Trier.
- Neef E. 1966. Zur Frage des gebietswirtschaftlichen Potentials, Forsch. u. Fortsch., 40, 3, p. 65–70.
- Otahel J., Polacik S. 1987. Krajinná syntéza Liptovskej kotliny, VEDA, Bratislava, p. 120.
- Prieobraženskij, Wiedienin. 1971. Geografia i oddych. Izd. Znanie, Moskwa
- Pietrzak M. 1998. Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, p. 168.
- Pietrzak M. 2010. Krajobraz rekreacyjny – istota, treść i zakres pojęcia. Problemy. Ekologii Krajobrazu, t. XXVII
- Przewoźniak M. 1991. Krajobrazowy system interakcyjny strefy nadmorskiej w Polsce. Uniwersytet Gdański, Gdańsk, p. 150.
- Richling A. 1992. Kompleksowa geografia fizyczna. PWN, Warszawa, p. 375.
- Wiedienin J. A. 1982. Dinamika Territorialnych Riekreacjonnych Sistiem. Izd. Nauka, Moskwa